

Wolthausen dock inte refererar till. Rudberg däremot, avvisar Lindbergs påstående med hänvisning till maktasymmetrin och att församlingen visst försökte påverka regeringen. Maier-Wolthausen finner att judarna i Sverige agerade på ett likartat sätt som i Schweiz och England, men att de faktiskt hjälpte fler flyktingbarn sett i relation till den judiska minoritetens storlek än i England med de omtalade "Kindertransport". Wasserstein karakteriserar Rudberg som en "defender" mot anklagelserna mot församlingen – samma etikett skulle kunna sättas på Maier-Wolthausen som talar om att *viljan fanns* hos församlingen att göra mer men att de faktiska ramarna medförde att man *inte kunde* göra mer. Skulle man hävda andra svar på frågan så skulle det enligt författaren vara uttryck för ett "anakronistiskt moraliserande". Det är ett starkt påstående. Så är det exempelvis bekant att flyktingvänner genom opinionsmöten och i riksdagen agerade för utökad invandring av judar. Det finns en ambivalens i Maier-Wolthausens tolkning mellan vad som ska betraktas som oundvikligt och vad som församlingen faktiskt hade kunnat välja att göra annorlunda. Här hade jag gärna sett en fördjupad diskussion.

Stockholms universitet

PÅR FROHNERT

Johan Stenfeldt, *Renegater: Nils Flyg och Sven Olov Lindholm i gränlandet mellan kommunism och nazism* (Lund: Nordic Academic Press 2019). 320 s.

Renegater kallar man personer som genomför till synes dramatiska positionsväxlingar när det gäller politisk-ideologiska ståndpunkter och ställningstaganden. Om två svenska renegater handlar Johan Stenfeldts nya bok. Nils Flyg var kommunisten som blev nationalsocialist, Sven Olov Lindholm var fascisterna och nationalsocialisten som så småningom blev engagerad i FNL- och fredsrörelsen, och öppet kallade sig kommunist. På en viktig punkt haltar jämförelsen: Flyg avled redan i januari 1943, Stalingradmånaden, i relativt unga år, medan Lindholm uppnådde en hög ålder och på vägen dit upplevde vänstervägen under 1960- och 1970-talen. Hur Flyg hade reagerat på den senare kan man bara spekulera om (det gör dock inte Stenfeldt).

Det handlar om en mycket intressant och välskriven bok. Författarens arbetssätt är komparativt idéanalytiskt, med inspiration hämtad från framför allt den amerikanske statsvetaren Michael Freedon. Tillvägagångssättet består i att identifiera ett antal kärnbegrepp för att sedan undersöka om dessa förblir konstanta, förändras över tid eller ersätts med nya begrepp. Några av de kärnbegrepp som vaskas fram när det gäller Flyg och Lindholm

är antikapitalism, antiimperialism och arbetarstaten. Hos den förre återfinns från början även en antimilitarism och en antikominternism, hos den senare till exempel en antisemitism. Noterbart är dock att antisemitismen hos Lindholm, och än mindre hos Flyg under dennes nationalsocialistiska fas, inte är särskilt starkt markerad, och att den inte är av uttalat rasbiologisk karaktär. Det är först och främst "judekapitalismen" som man slår ner på. Givet de idémiljöer som de båda rörde sig inom framstår deras antisemitism inte som extrem.

Idéutvecklingen hos Flyg och Lindholm analyseras i bokens två huvuddelar, och det pekas i anslutning därtill på både likheter och skillnader mellan dem. Vad som framkommer måste sägas vara en överraskande hög grad av kontinuitet. Båda fasthåller till exempel vid idealet om socialism, som dock naturligtvis kan ges sinsemellan ganska så olika uttolkningar. Frågan är om inte just socialismen borde lyfts fram som ett bärande kärnbegrepp, som dessutom förblir mer eller mindre konstant, framför de många anti-begreppen. En pikant detalj är att medan Lindholm var en svuren fiende till bilismen, så var Flyg tidigt stolt ägare till en amerikansk Dodge. Slående är vidare Lindholms livslånga vurm för uppmarscher, flaggor och banderoller; han glömde till synes aldrig intrycken från partidagarna i Nürnberg som han deltog i 1929.

I jämförelse med flera andra europeiska renegater under 1900-talet understryker Stenfeldt ett småstatsperspektiv och en svensk tradition av ryssskräck som utmärkande drag hos både Flyg och Lindholm. Avslutningsvis berörs den intressanta frågan om det går att säga något generellt om fenomenet renegater. Stenfeldt pekar på att det hos dessa ofta är de negativa begreppen som dominerar; vad man tar avstånd ifrån är tydligare än vad man positivt bejakar. Detta, menar han, skapar ett större mått av flexibilitet i ställningstagandena. Han pekar även på att positionsväxlingen ofta sker stegvis snarare än i ett slag, och att det inte minst i Flygs och Lindholms fall även handlade om att öka koherensen i deras respektive tankevärldar. Renegater är därtill ofta ovilliga att tillstå att de själva svikit den sanna radikalismens idé, det vill säga de tenderar att se mer av kontinuitet än förändring i sina ställningstaganden. Renegater ser de snarare runt omkring sig.

Låt mig anknyta till frågan om det går att säga något generellt om fenomenet renegater. Föreställer man sig avståndet mellan den yttersta högern och den yttersta vänstern som en rät linje framstår detta som mycket långt. Använder man däremot hästskon som modell, vilket gjordes redan under Weimarrepubliken, så är avståndet mellan ytterpunkterna mindre än avståndet till mitten. Därför är det kanske inte så förvånande att det finns så många exempel på positionsförflyttningar mellan den radikala vänstern och den radikala högern. Det handlar, med Stenfeldts uttryck, om rörelser

inom ett gränsområde. Man kan vidare införa begreppet tankestilar som potentiellt fruktbart för förståelsen av politiska ideologier, något som Karl Mannheim gjorde redan på 1920-talet. Det kan till exempel handla om huruvida man tänker i termer av olika kollektiv alternativt i termer av individer. Arbetarklassen, det arbetande folket och folkgemenskapen är alla kollektiva entiteter, i motsats till enskilda individer. Det kan även handla om att man talar om "framsteget" och "historien" i singular alternativt om att till exempel göra framsteg på det ena eller andra området.

Ligger det något i det just förda resonemanget så kan följande distinktion göras. Radikal renegat är den vars positionsväxling också inbegriper ett skifte av tankestil, medan den som växlar position inom en och samma tankestil kan kallas för en moderat renegat. Både Flyg och Lindholm ligger, så vitt jag kan se, närmare den moderata formen av renegat. Det är därför inte förvånande att Stenfeldt finner en hel del av kontinuitet trots att de båda på ett plan genomför dramatiska positionsväxlingar. Radikala renegater hade de varit om de till exempel växlat över till en liberal position. Ovanstående skulle kunna vara början till ett försök att utveckla en typologi med avseende på olika slags renegater.

Lunds universitet

CARL-GÖRAN HEIDEGREN

Marie Cronqvist & Lina Sturfelt (red.), *War remains: Mediations of suffering and death in the era of the World Wars* (Lund: Nordic Academic Press 2018). 220 s.

Krig har ofta varit föremål för historiska studier och ser man till 1900-talets historia är det kanske i första hand världskrigen som en bredare allmänhet betraktar som viktiga historiska händelser. I boken *War remains* är det just berättelser och förmedlingen av erfarenheter rörande lidande och elände med koppling till dessa krig som närmare undersöks. Med utgångspunkt i att dessa framställningar än i dag påverkar hur vi förhåller oss till krig och lidande studeras här en rad olika slags skildringar som gör bruk av skilda kommunikationsformer. Tanken med detta är att visa hur olika kommunikationsmedel – från tidningar, film, television och radio, till jubileer och minnesdagar, fiktion, musik, serieböcker samt monument – dels förstärkt, dels omförhandlat människors föreställningar om krig under en period som sträcker sig från 1910 till 1970. I syfte att visa på denna utveckling samlar boken skribenter från en rad olika ämnen, såsom historia, mänskliga rättigheter, mediehistoria, filmvetenskap, kulturstudier, litteraturvetenskap,